

Källkritik, anklagelser och analysverktyg

När en uppmaning till källkritik får anklagelser riktade mot sig kan det vara läge att förhålla sig källkritiskt både till uppmaningen och till anklagelsen. **Xzenu Cronström Beskow** reder ut begreppen. (Artikeln har tidigare publicerats i den antirasistiska onlinetidskriften *Motargument.se*, då uppdelad i två delar.)

PÅ BIBLIOTEK RUNT OM I LANDET hänger det en skylt med rubriken "Källkritik för vuxna". Denna skylt ger fem enkla råd för vad vi bör tänka på innan vi delar texter med mera på sociala medier. Men på sociala medier cirkulerar en artikel signerad Egor Putilov på Samhällsnytt, där skylten rakt på sak anklagas för att bland annat "hota" läsaren och för att utgöra "propaganda" samt indirekt även för att vara emot yttrandefrihet. Kanske behöver vi källkritiskt granska både uppmaningen till källkritik och kritiken mot denna uppmaning?

Detta kommer jag nu att göra i två steg. Först genom att i korthet presentera två analysverktyg för källkritik, och därefter genom att i korthet analysera dels de båda verktygen, dels den ovan nämnda kritiken mot bibliotekens skylt.

För att kunna göra en nyanserad källkritisk granskning behöver vi ett verktyg för källkritik. Eller ännu hellre två verktyg, så att vi lättare kan använda dessa både till att granska sig själva och till att granska varandra. Som det ena verktyget kommer jag att använda just skylten "Källkritik för vuxna". Som det andra verktyget kommer jag att använda häftet "Källkritik" av Peter Olausson från föreningen Vetenskap och folkbildning. Skylten finns att läsa här bredvid, och häftet finns att läsa online i tidskriften Folkvett. Nedan följer en kort genomgång av de båda modellerna.

Första verktyget: Skylten "Källkritik För Vuxna"

Skylten har sju textrutor. De första fem har blå bakgrund, och deras respektive rubrik innehåller ett enda ord. De båda sista har röd bakgrund, och deras respektive rubrik är på flera ord vardera. Skyltens text i dess helhet är som följer:

SE Du ser en kittlande rubrik på Facebook eller Twitter. Nu kliar det i dela-fingret. Andas lugnt och följ dessa enkla steg. LÄS Först och främst: Läs alltid hela texten! Vilka fakta förekommer? Hur är texten tänkt att påverka? Vem/vilka står bakom budskapet?

SÖK Det finns så gott som alltid något googlingsbart. Lägg några minuter på att kolla upp fakta. Ont om tid? Kolla åt-

minstone Wikipedia.

TÄNK Vilken människosyn/samhällssyn/världsbild speglar rubriken och texten? Vill du att dina vänner ska förknippa dig med den?

DELA Bra jobbat! Nu har du gjort ett genomtänkt beslut. Du står för det du delar.

VAD DU INTE BÖR DELA Hets mot folkgrupp, anstiftan till brott, förtal och hot är åtalbart. Ingen "yttrandefrihet" gör det tillåtet att bryta andra lagar.

DEN KORTKORTA VERSIONEN Tänk innan du delar.

Andra verktyget: Häftet "Källkritik"

Häftet lyfter fram dels fem kriterier, dels nio steg till källkritik på nätet. Häftet i dess helhet finns att läsa i Folkvett nummer 1/2017. Nedan följer en mycket kort sammanfattning först av de fem kriterierna och sen av de nio stegen.

De fem kriterierna är äkthet, närhet, beroende, urval och tendens.

Äkthet: är källan vad den utger sig för att vara?

Närhet: är källans faktapåståenden något som källan själv sett, eller bara något som hen hört på omvägar?

Beroende: är två källor oberoende av varandra, eller bygger den ena på den andra?

Urval: vilka källor har källan tillgång till, vilka källor saknar källan tillgång till? Vilka har lyfts fram, och vilka har ignorerats?

Tendens: är källan färgad av någon särskild förförståelse eller agenda?

Ett exempel på dessa fem kriterier i praktiken: Adam och Bertil säger att ett pågående gräl mellan Carl och Daniel beror på att Carl har stulit Daniels mobiltelefon. Själva säger de sig vara neutrala åskådare som inte känner de inblandade utan bara råkade se vad som hände.

Är det då så att Adam och Bertil talar sanning om att de inte känner de inblandade utan bara är neutrala åskådare (äkthet)? Stämmer det att de själva såg det inträffade, eller har de bara hört någon annan säga det (närhet)? Om Adam såg stölden, såg Bertil också stölden eller har han bara hört om den av Adam (beroende)? Var de med från början, eller är det som de såg bara en liten del av ett större händelseförlopp – kanske ett där mobilen var Carls och Daniel tog den, men Adam och Bertil råkade komma in just när Carl tog tillbaka den (urval)?

Är det möjligen så att Adam och Bertil har någon förförståelse eller fördom som färgar deras tolkning av de händelser som de ser? Alla har en förförståelse som färgar dem i viss mån. Det innebär inte att de nödvändigtvis har fel, men vi bör vara medvetna om vad den är och hur den påverkar dem.

Nu över till de nio stegen. Dessa är:

Vem står bakom? (Seriöst? Clickbait? Välförtjänt gott eller dåligt rykte?)

Vem står bakom, egentligen? (Och var har #1 fått informationen ifrån?)

Vad står det, egentligen? (Kolla det finstilt! Stämmer ens rubriken med brödtexten?)

Går uppgifterna att kontrollera? (Finns det oberoende källor?)

Vad visar kontrollen? (Stämmer de olika källorna i #4 med varandra?)

Hur "märkvärdiga" är uppgifterna? (Är det som påstås rimligt? Eller görs långtgående påståenden utifrån svag eller obefintlig bevisning?)

Vilken uppmärksamhet får källan? (Tar folk ställning för eller emot utifrån upprördhet och flockmentalitet?)

När skapades källan? (Kolla datum.)

Bildgoogla! (Fake news använder ofta stulna bilder från helt andra sammanhang.)

Analys av skylten "Källkritik För Vuxna"

Dess sju punkter är en enkel metod för att utvärdera om något är delbart eller inte. Punkterna är inte faktapåstå-

enden, utan värderingspåståenden. Ett faktapåstående ingår dock, nämligen att det är olagligt att ägna sig åt hets mot folkgrupp, förtal, uppmaning till brott eller dylikt. En snabb googling visar att detta faktapåstående rent allmänt är korrekt. En lite längre studie av relevanta sajter och böcker kan ge en mer detaljerad bild av var gränserna går.

Att skylten har kommit upp på offentliga bibliotek torde härröra från berörda myndigheter. Ovan nämnda kritik uppger att det rör sig om Statens Medieråd, vilket dock inte framgår av själva skylten. Av dess finstilta text framgår däremot författarens namn. Hon är IKT-pedagog (Information- och kommunikationsteknik) i Bibliotek och högskolepedagogik på Högskolan Kristianstad.

Finns det rent källkritiskt något att anmärka på skylten? Detta torde skilja sig åt mellan de båda modellerna.

Utifrån häftets modell finns det inget att anmärka på skylten. Dock finns det fog för att påpeka att den saknar en del perspektiv som finns med i häftet som kanske borde finnas med här också. Om vi istället utgår från skyltens modell så finns det däremot en potentiell invändning som den kan rikta mot sig själv: Vill en person som läser skylten att hens vänner ska förknippa hen med en svensk högskola, alternativt med en svensk myndighet, och med de världsbilder som kan förekomma på en sådan? Tja, det beror ju på vilka vänner hen har. Vad har de för inställning till högskolor och myndigheter, skulle just dessa personer kunna ta anstöt av att hen delar från en sådan källa? Hur det nu än må vara med detta så är det i vilket fall orimligt att anklaga skylten för att ”hota” läsaren eller att vara emot yttrandefrihet.

Analys av häftet ”Källkritik” av Peter Olausson

Häftet *Källkritik* utgör med sina fem kriterier och nio steg ett mer nyanserat analysverktyg än skyltens sju punkter. Men i och med att det är längre och mer nyanserat så krävs mer energi för att använda det. Skylten är enklare, på gott och ont.

Häftet har ett vuxnare tilltal än skylten, vilken trots att den har ”för vuxna” i titeln, har ett tilltal som kan uppfattas som att den talar ner till läsaren. De faktapåståenden som görs i häftet är, precis som på skylten, lätta att kolla upp att de stämmer. Häftet avslutas dessutom med en gedigen lista på lästips.

Angående ”tendens” enligt häftet och ”tänk” enligt skylten så kan vi konstatera att Peter Olausson har varit aktiv i föreningen VoF (Vetenskap och folkbildning). Ett par år

efter att han publicerade sin artikel om källkritik blev han föreningens riksordförande. Detta är inte något problem utifrån häftets modell. Utifrån skyltens modell torde det inte heller vara något problem för en genomsnittlig läsare, men precis som med skylten så är frågan vilka vänner läsaren har.

VoF arbetar mot kvacksalveri och mot pseudovetenskap, och delar varje år ut prisen "Årets folkbildare" och "Årets förvillare". Säkerligen kan anhängare av någon lära eller grupp som blivit stämplad som det ena eller andra tycka illa om det. Detta kan leda till man förkastar material från VoF. Om du har en vän som försörjer sig på homeopati eller på kristallhealing så innebär detta att din vän har anledning att ta illa upp om du ifrågasätter hans försörjning eller om du respekterar material från en förening som ifrågasätter hans försörjning. Detta innebär i sin tur att du har sociala, men däremot inte vetenskapliga, skäl att betrakta hälsoeffekterna av homeopati respektive kristallhealing som vore de vetenskapligt bevisade.

(För övrigt: Angående tendens kan det även vara på sin plats med en liten parentes om min egen tendens – jag satt själv i VoF:s riksstyrelse samtidigt som Peter Olausson var riksordförande, vilket kan tänkas innebära att jag inte är helt opartisk.)

Analys av kritiken mot skylten

När en artikel anklagar en enkel skylt om källkritik för att "hota" samt insinuerar att den skulle vara mot yttrandefrihet kan det vara läge att dra öronen åt sig. Det är märkliga uppgifter och tyder på ett polariserat mottagande, men det behöver i sig inte innebära att de skulle vara fel-

aktiga. Däremot innebär det att vi behöver tänka efter lite extra istället för att låta oss svepas med.

Låt oss börja med att kolla upp vilka som står bakom artikeln. Den är publicerad på "Samhällsnytt", och är skriven av "Egor Putilov". Namnen antyder att det rör sig om en bred tidskrift om samhällsfrågor, respektive om en man med invandrarbakgrund. Denna bild förstärks när vi går vidare till att kolla upp vad sajten skriver om sig själv och om sin skribent.

Samhällsnytt sammanfattar sig själv enligt följande: "Samhällsnytt tar ett brett publicistiskt grepp. Vi specialbevakar de områden där etablissemangsmedia uppvisar underlåtenhetsförmyndelser, men fokuserar också brett på allmän nyhetsjournalistik. Dessutom gör vi regelbundet granskande och grävande filmreportage".

Bloggen presenterar Putilov: han har tidigare arbetat som frilansjournalist för Aftonbladet, Expressen, SvD, SR och andra medier. Han har arbetat som asylhandläggare på Migrationsverket och som tjänsteman i riksdagen. Så långt så bra. Vi får också veta att det tydligen finns en enskild centerpartist som säger sig uppleva honom som ett stort hot, vilket dock knappast förtar helhetsintrycket. Allt som allt låter det ju jättebra. Presentationerna av andra medarbetare innehåller dock ett par ledtrådar i annan riktning, men låt oss först ta en titt på sajtens framsida.

En snabb genomgång av rubrikerna på bloggens förstasida (onsdagen den 27:e november 2019) visar sig innehålla bland annat hyllningar till president Trump och anklagelser mot skolväsendet om att dyrka Greta Thunberg. Här finns påståenden om att gäng av romska tiggare överfaller svenska studenter på deras skolavslutning och insinuationer om att förra riksdagsvalet inte gick rätt till.

Sistnämnda artikel visar sig gå in för att EU-kommissionen ska räknas som "främmande makt" och att denna genom att falskeligen måla upp ett klimathot skulle ha manipulerat valet så att Miljöpartiet skulle ha fått oförtjänt många röster. Förutom hyllningen till Trump så är samtliga dessa artiklar skrivna av just Putilov. Bloggens presentation av den politiske chefredaktören Putilov, tillika ansvarige utgivaren, indikerar att Samhällsnytt i själva verket är den ökända högerextrema publikationen "Avpixlat", fast med nytt namn. En snabb googling på Putilov visar att även han har bytt namn. Ganska många gånger, till och med.

Så, vem är då denne Egor Putilov? Eller Yuri Popov som han egentligen (?) heter? Eller var det Alexander Ya-

rovenko, Tobias Lagerfeldt, Martin Dahlin eller kanske Alexander Fridback? Dessa är de sex alias på Putilov som jag har kunnat finna.

Tja... Framför allt så har han tidigare varit anställd av Sverigedemokraterna, samtidigt som han indirekt fått miljontals kronor överförda till sig från Ryssland. Som anställd av SD:s rikskansli ägnade han betald arbetstid åt att skriva bedrägliga debattartiklar utifrån diverse förfalskade avsändare. När sverigedemokraten Kent Ekeroth fick en debattartikel publicerad så fick Ekeroth svar på tal i form av ett polemiskt debattsvar vilket knappast någon torde sympatisera med. Detta debattsvar, vilket gick under rubriken "Ge asylsökande och papperslösa rösträtt", påstod sig komma från en volontär från "Refugees Welcome" – men kom i själva verket från Putilov.

Slutord

Så, vad kan vi då lära oss av detta? Främst att källkritik förvisso är viktigt. Men även att det är viktigt att vi finslipar våra verktyg för källkritik, för att de ska fungera så bra som möjligt.✍